

УДК 1(091):001

DOI <https://doi.org/10.24195/sk1561-1264/2021-1-3>**Шевчук Світлана Федорівна**

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри суспільних наук
Поліського національного університету
бульв. Старий 7, Житомир, Україна

ФІЛОСОФІЯ АРИСТОТЕЛЯ: МІЖ СХОЛАСТИКОЮ ТА НАУКОЮ

У статті представлено думку про неправомірне звинувачення вчення Аристотеля в антинауковості, яке набуло поширення в XVI–XVII століттях у зв'язку з розгортанням наукової революції. Наголошується на неможливості ототожнення філософії Аристотеля із середньовічною схоластиком, яка переслідувала цілі, діаметрально протилежні науковому світобаченню.

Використання певних аспектів творчості філософа для обґрунтування релігійних догматів, возведення його імені до рангу кумира та безсумнівного авторитету не може бути підставою для оцінки його багатогранного творчого спадку як схоластичного за змістом та реакційного в ситуації становлення нового наукового погляду на світ.

Ставилось завдання спростувати погляд на спадок Аристотеля як на протилежно спрямований розвитку науки. На прикладі аналізу частини спадщини філософа, присвяченої вивченню тваринного світу, демонструється не лише його інтерес та здатність досліджувати живу природу, а й формування та використання ним власне наукового методу теоретизування, що був новим на той час.

Застосування цього методу дозволило Аристотелеві разом зі своїми учнями зібрати та описати досить велику на той час кількість фактичного матеріалу, щоб створити перші енциклопедичні твори з біології та зоології. Здійснення аналізу, порівнянь та узагальнень дозволило вченому-філософу зробити деякі відкриття та висунути певні гіпотези, які стали відправною точкою для майбутньої експериментальної науки. Зважаючи на масштаби зібраного вперше, описаного та проаналізованого філософом біологічного та зоологічного матеріалу, його доцільно вважати засновником відповідних наук. А це якнайкраще спростовує думку про його вороже ставлення до науки як такої.

Отже, сказане характеризує Аристотеля як філософа, який не просто симпатизує науці, а і сам практикує наукові дослідження. Лише суто поверхневий і однобічний погляд на спадок цього філософа може ідентифікувати його вчення зі змістом середньовічної схоластики. Звинувачувати філософа в тому, що частина його вчення (особливо формальна логіка та деякі ідеалістичні ідеї) була використана для обґрунтування релігійної догматики, очевидно, було б абсурдно. Тому заклики періоду становлення нової науки «проти Аристотеля» є суто емоційними та спираються на поверхневий аналіз учення мислителя.

Ключові слова: Аристотель, схоластика, догматика, біологія, зоологія, наука, епістемний спосіб теоретизування.

Вступ. Історія рясніє прикладами випадків, коли у неспроможності та помилках практиків звинувачували філософію разом із її автором. Охоплюючи різні аспекти буття, філософія виявлялась зручною для виправдання та обґрунтування тих чи інших дій. Із філософської системи поглядів вибирались саме ті ідеї, які були зручними для цієї практики. При цьому вони пристосовувались до потреб практики, будучи відірваними від загальної системи, перебільшувались та абсолютизувались. Коли практика заходила в глухий кут або вичерпувала себе, то саме філософію та її автора звинувачували в провалі. Така невтішна доля спіткала вчення не одного відомого філософа. Не оминула вона і спадок Аристотеля – видатного філософа періоду античності.

Мета та завдання. Метою статті є спростування погляду на спадок Аристотеля як такий, що є реакційним стосовно розвитку науки та прогресу. Для реалізації мети ставились такі завдання: а) проаналізувати частину спадку філософа, присвячену вивченню тваринного світу; б) продемонструвати його неабиякий інтерес та здатність до дослідження живої природи;

в) показати, що ним був сформований та активно використовувався власне науковий метод теоретизування, що був новим на той час. На підставі цього робиться **висновок** про те, що творчість Аристотеля не може однозначно оцінюватись як протилежна і реакційна стосовно науки, що народжувалась.

Серед дослідників творчої спадщини Аристотеля перебуває не одне покоління видатних філософів: А. Боннар, Р. Брамбо, Ж.-П. Вернан, О.І. Герцен, А.Ф. Лосєв, А. Койре, Б. Рассел, А.Н. Чанишев та ін.

Результати. Спрощений та поверхневий погляд на окремі аспекти творчості Аристотеля спричинив в епоху народження нової науки появу закликів про необхідність спростування та заперечення його вчення. Такий заклик, зокрема, знаходимо у М.В. Ломоносова, який пише: «Славный и первый из новых философов Картезий осмелился Аристотелеву философию опровергнуть и учить по своему мнению и вымыслу. Мы, кроме других его заслуг, особенно за то благодарны, что тем ученых людей ободрил против Аристотеля, против самого себя и против прочих философов в правде спорить и тем самым открыл дорогу к вольному философствованию и к вящему наук приращению» [1, с. 273]. Якщо зосередитись на подібних висловлюваннях, то мимоволі можна дійти висновку про реакційність учення Аристотеля стосовно розвитку науки Нового часу. Насправді ж лише певна частина ідей Аристотеля (саме тих, що становили ідеалістичний аспект його вчення) та формальна логіка інтенсивно використовувались середньовічними схоластами. Саме ж ім'я філософа було зведене ними до рівня непохитного авторитета.

По суті, вчені XVI–XVII століть, які виступили «проти» Аристотеля, мали б спрямувати вістря своєї критики не безпосередньо на філософа, а у бік схоластики, представники якої вихопили «зручні» для обґрунтування догматів католицизму ідеї з учення Аристотеля і, перебільшивши їх, довели до абсурду. Таким чином, сталося так, що схоластика, зміст якої, безсумнівно, суперечив прогресивному розвитку та новітній науці, замість себе під вогонь критики підставила свого недавнього кумира – Аристотеля.

Аристотель розробляв свою філософію та науку в період занепаду давньогрецької цивілізації. Як показує історія, саме в такі періоди суспільство інтенсивно намагається змінитись, віднайти нові методи мислення, мистецтва та мудрості, доводячи і собі, і світові свою життєздатність, знаходячи докази для надії та впевненості. Тому періоди занепаду – це також періоди відкриттів та інновацій.

Дійсно, давньогрецька цивілізація IV–III ст. до н.е., деградує, кардинально змінювала мислення. Саме наука виявилась у цей час одним із небагатьох видів людської діяльності, котрий, незважаючи на все, прогресував. В астрономії, біології, механіці були сформульовані гіпотези, котрі (оскільки в римську епоху і в середні віки наукова думка притлумлювалась) знову будуть представлені вченими Відродження і ґрунтуватимуться на досвіді та розумі.

Творчість Аристотеля вирізняється багатогранністю та універсальністю, постановкою та спробами вирішити актуальні проблеми, які поставив його час. Його філософія – це результат постійної полеміки між ідеалістичним ученням Платона та власними філософськими ідеями, що спиралась на наукові дослідження. До слова, багато ідей Аристотеля є надзвичайно актуальними і нині. Можна навіть говорити про народження тенденції своєрідної «реабілітації» філософії Аристотеля та його нового прочитання в сучасну епоху.

Унікальність філософії Аристотеля була зумовлена не лише особливостями та тенденціями переломної епохи, а і його своєрідним місцем в еволюції давньогрецької філософської думки. З одного боку, він представляв певну філософську традицію, з іншого – виступив систематизатором здобутків усіх основних шкіл і напрямів, підсумовуючи своїм ученням цілий період розвитку тем і проблем, сформульованих мислителями до нього. Одночасно він розробляє низку підходів, формулює гіпотези, котрим немає навіть віддалених аналогів у творчості попередників.

Маючи на увазі останню обставину, дослідники вказують на такі особливості його способу теоретизування, як універсалізм, енциклопедичність, системність, послідовне і чітке слідуван-

ня методу, винайдення нового (епістемного) способу філософування, принципово нове ставлення до емпіричних досліджень тощо.

Відомо, що весь наукоподібний розвиток у період античності зосереджувався у межах філософії. Стародавній світ не мав науки про природу (в сучасному сенсі поняття «наука»); йому було притаманне прагнення дізнаватись, пояснювати, розуміти навколишній світ. Однак стародавні природодослідники обмежувались цим благородним прагненням, будуючи поверхневі теорії, які жодним чином не підтверджувались емпіричним матеріалом. Античність не вмiла спостерігати, досліджувати явища, тому її природознавство спиралось на загальні погляди та розрізнені факти (часто випадкові та відірвані від цілого). Для неї наука була захопленням, художньою потребою, а не досягненням істини. Так, Пліній у своїй «*Historia Naturalis*» виражає співчуття до природи, захоплюється поетичним її спогляданням: описуючи сонце, називає його божеством, що все бачить та чує, все оживляє, а землю називає матір'ю милосердною, яка годує нас, захищає, а після смерті ховає у своїх надрах рештки.

Стародавні греки хотіли насолоджуватись поетичним розумінням природи, а не вивчати її. Їй у цьому контексті філософія Аристотеля є винятком. Його загальний погляд на природу відомий, але він особливий і як спостерігач-дослідник. Праці Аристотеля часто носять енциклопедичний характер, за змістом вони поділяються на кілька груп: логічні трактати, біологічні трактати («Історія тварин», «Про частини тварин», «Про виникнення тварин», «Про рух тварин»), трактат «Про душу», про «першу філософію», що розглядає суще як таке (згодом отримав назву «Метафізика»), етичні твори («Нікомахова етика», «Евдемова етика»); соціально-політичні та історичні твори («Політика», «Афінська політія»).

Найперше про Аристотеля згадують як про «батька логіки». Набагато менше людей знають про цього філософа як засновника біології та зоології. Проте значення біологічних робіт у загальному спадку Аристотеля вимірюється фактичним обсягом трактатів, присвячених живій природі та тваринам (вони становлять третину його творів). Вражає багатство відомостей, ретельність і точність опису конкретних видів тварин. Його енциклопедична «Історія тварин» (10 книг) налічує 500 видів. У праці «Про частини тварин» (4 книги) Аристотель не лише подає порівняльну анатомію тварин, а й показує в узагальненому вигляді функції тіла тварин і пояснює основи механізму органів. Трактат «Про виникнення тварин» (5 книг) описує ембріологію та містить відомості про різні способи розмноження тварин. Усі твори Аристотеля свідчать про його неабияку спостережливість, здоровий глузд і наукову думку. Аристотель відштовхується від фактів, порівнює їх, намагається зрозуміти і пояснити.

Для Аристотеля-науковця не існувало незначущих тем або неприємних об'єктів для дослідження. Він пояснював: «...Лишається сказати про природу тварин, не втрачаючи, за можливості, нічого (ні менш, ні більш цінного), бо спостереження навіть за тими з них, котрі не є приємними для чуттів, природа, яка їх створила, дає все ж невимовну насолоду людям, здатним до пізнання причин, і філософам за суттю...» [2, с. 104]. Учений уважав, що немає для науки незначних та нецікавих живих істот, адже у кожному витворі природи можна знайти те, що варте подиву.

Аристотель ратував за реальне спостереження живої природи, адже до нього це заняття вважалось майже непристойним, низьким порівняно зі спостереженням за зірками (вони були більш шляхетним матеріалом для дослідження, ніж наповнені слизом і калом живі організми). Для Аристотеля маленький черв'як – не менш цінний для науки об'єкт, ніж Сиріус.

Колишній вихованець Аристотеля О. Македонський у своїх численних походах давав завдання своїм воїнам відловлювати звірів і відправляти їх учителеві. На цьому матеріалі Аристотель займався порівняльною анатомією; він працював над побудовою ряду розвитку тваринного царства; його поділ тварин (так звана «драбина тварин») існує до наших днів.

Аристотель уперше узагальнив біологічні знання, накопичені до нього людством, розробив систематику тварин, визначивши в ній місце і людині, яку він назвав «суспільною твариною, наділеною розумом», описав близько 500 форм, розділивши їх на дві великі групи (за сучасними уявленнями – хребетні та безхребетні).

Конкретні наукові відкриття в галузі біології увічнили пам'ять про вченого. Так, жувальний апарат морських їжаків донині називається «Аристотелів ліхтар». Філософ розрізнув орган і функцію, відкрив принцип кореляції, що виражається у такій формулі: «Що природа відніме в одному місці, те вона віддає іншим частинам» [4].

З огляду на результати зробленого Аристотелем у галузі біології та зоології, його можна вважати засновником цих наук. Однак Аристотелеві можна надати першість і як засновнику науки як такої. Він винайшов ще не відомий стародавньому світу епістемний спосіб теоретизування.

Учителі і попередники Аристотеля Платон і Сократ розвивали так званий софійний спосіб філософування. Філософія у ньому розумілась як «поліфонічний феномен», багатоголосся, живий та принципово незавершений діалог. Кожен учасник, розвиваючи та відстоюючи свою думку, як приходив, так і полишав диспут зі своїми основними установками, але йшов, беручи до уваги міркування своїх опонентів. Тому в бесідах Сократа та творах Платона способом викладу матеріалу є діалогічні розмірковування. Своєрідної форми набуває і результат, адже конкретне і остаточне рішення як таке відсутнє. Таким чином, у діалозі зливаються в одне стиль теоретизування, особливості вчення, характер результатів і жанр викладу.

Іншого вигляду набуває творчість Аристотеля, для якої характерний так званий епістемний спосіб теоретизування. У ньому передбачається можливість отримання однозначно істинного результату. Способом міркування є монолог. Форма розроблення проблеми також істотно відрізняється. Тут розглядається історія питання, далі – постановка проблеми, аргументація «за» та «проти», результативне рішення тощо. Це передбачає більш уважне ставлення до термінології, фразеології, дефініцій, послідовності, обґрунтованості та різнобічності висвітлення. Літературна форма творів, котра відповідає цим критеріям, тяжіє до стилю енциклопедичних статей. Згадаємо, що Аристотеля часто характеризують, як великого енциклопедиста.

Порівнюючи особливості літературного складу творів Платона та Аристотеля, встановлюємо, що у другого думки не поєднані з міфічними і фантазійними образами, відсутня драматична жвавість описуваних розмов, натомість – сухе, логічне дослідження, що виростає з аналізу та узагальнення зібраних фактів. Поетичність, художній драматизм, невизначеність і сум'яття наповнених емоціями міркувань Платона змінюються в Аристотеля ясністю та чіткістю зрілої думки. Говорячи про сухість форми творів Аристотеля, не слід забувати, що до нас не дійшло жодного з тих творів, які були написані в популярній формі [5].

Аристотелів стиль філософування вирізняє й особливий погляд на зв'язок теоретичних конструкцій з емпіричними дослідженнями. Перші не мисляться у відриві від останніх.

Якщо розглядати підходи обох філософів (Платона та Аристотеля) до спрямованості пізнання, то очевидним є те, що для Платона характерна націленість на душу і Божественну істину, а не на світ, а Аристотель надає перевагу світу речей, і саме пізнання істини, врешті, визначається навколишнім світом. Такий підхід можна назвати індуктивізмом або емпіризмом. Саме ця парадигма згодом забезпечить перехід через Відродження до новоєвропейського наукового мислення [5].

На відміну від Платона, для якого емпіричне – лише незначний вступ до уможливлених філософських міркувань, Аристотель спрямовував свій критичний розум на емпіричне дослідження світу явищ, вивчав природні факти, вибудовував індуктивні умовиводи (від часткового до загального), систематизував набуті знання, робив ясні логічні висновки та виводив загальні закони. Йому була притаманна надзвичайна жага до пізнання світу в цілому, пізнання природи та її сутності. Як відомо, пристрасне бажання пізнавати і поширювати знання є ключовою ознакою кожного вченого. Виходячи зі сказаного, Аристотеля, безсумнівно, можна вважати вченим, котрий вплинув на формування і розвиток світової науки. Його ім'я очолює перелік мислителів, яким удалося представити спосіб виробництва логічно обґрунтованого й доказового знання.

Підтверджуючи внесок Аристотеля у процес становлення світової науки, О. Герцен писав: «Власне від Аристотеля до «великого відновлення» наук у XVI ст. наукоподібного руху не було, не дивлячись на те, що людство у цей проміжок часу зробило колосальні кроки, які привели його до нового світу мислення і діяльності» [3, с. 155].

Зважаючи на запровадження нового епістемного способу філософування, Аристотель пропонує новий підхід до інтерпретації філософії. Платонівське розуміння філософії як умоглядного пізнання різних сутностей він модифікує, розрізняючи при цьому три «умоглядні науки»: «фізику», «математику», «першу філософію». Особливо він виділяв «першу філософію» як науку про всезагальне або про суще як таке. Науки Аристотель розрізняв не лише за функціональними особливостями, специфікою засобів дослідження, а і в аспекті відмінності їх предметів.

Набуло зміни в оновленому розумінні і питання про те, хто такий філософ. Філософом, як говорить Аристотель, є той, хто має надзвичайно розвинену потребу «чистого» й «незацікавленого» пізнання. Чисте споглядання є для філософа внутрішньою потребою душі, а сам процес дарує найвище блаженство. Однак філософ – це не той, хто лише безпосередньо споглядає світ та явища, адже він мусить бути людиною, мудрість якої повсякчас керується розумом, якому підкорюються чуттєві принади та враження. Філософ – той, хто до глибокої старості зберігає здатність дивуватись, у повсякденному і звичному бачити незвичне і неочікуване [6, с. 153].

Висновки. Таким чином, творчий геній Аристотеля був сформований на переплетенні двох тенденцій давньогрецької культури. Одна спиралась на могутню філософську традицію, що виразилось у його творчості підсумуванням та узагальненням ідей попередників. Друга є новаторською і, по суті, Аристотель очолює перелік мислителів, що передвіщали нову (елліністичну) епоху, яка зміцнила і розвинула реалістичні тенденції. Говорячи про Аристотеля як засновника нової науки, слід зауважити визначений ним для себе пріоритет переходу від всезагального до конкретних способів його виявлення та вивчення. Це реалізувалось у його прагненні досліджувати різні вияви природного життя, зокрема тваринного світу. Могутні наслідки цього прагнення дають нам підстави говорити про Аристотеля як засновника біології та зоології. Однак Аристотель виступає і як фундатор науки як такої, оскільки формує новий спосіб теоретизування, який спирається на універсалізм, системність, методологічну орієнтацію, принципово нове ставлення до емпіричних досліджень. Відкритий Аристотелем новий (епістемний) спосіб теоретизування орієнтує науковця-філософа на отримання однозначного й істинного результату (знання), розробку проблеми, що включає її історію, постановку, аргументацію та рішення, на розуміння пізнання як переважно емпіричного дослідження світу явищ, на вивчення природних фактів шляхом індукції.

Застосування цього методу дозволило Аристотелеві разом зі своїми учнями зібрати та описати досить велику на той час кількість фактичного матеріалу, щоб створити перші енциклопедичні твори з біології та зоології. Здійснення аналізу, порівнянь та узагальнень дозволило вченому-філософу зробити деякі відкриття та висунути певні гіпотези, які стали відправною точкою для майбутньої експериментальної науки. З огляду на масштаби зібраного вперше, описаного та проаналізованого філософом біологічного та зоологічного матеріалу, його доцільно вважати засновником відповідних наук. А це якнайкраще спростовує думку про його вороже ставлення до науки як такої.

Отже, сказане характеризує Аристотеля як філософа, який не просто симпатизує науці, а і сам практикує наукові дослідження. Лише суто поверхневий і однобічний погляд на спадок цього філософа може ідентифікувати його вчення зі змістом середньовічної схоластики. Звинувачувати філософа в тому, що частина його вчення (особливо формальна логіка та деякі ідеалістичні ідеї) була використана для обґрунтування релігійної догматики, очевидно, було б абсурдно. Тому заклики періоду становлення нової науки «проти Аристотеля» є суто емоційними та спираються на поверхневий аналіз учення мислителя.

Список використаних джерел

1. Ломоносов М.В. Избранные произведения. В 2-х томах. Т.1. *Естественные науки и философия*. Москва : Наука, 1986. 365 с.
2. Боннар А. Греческая цивилизация Т.2 / Пер. с франц. О.В. Волкова. Москва : Искусство, 1992. 269 с.
3. Герцен А.И. Письма об изучении природы. Москва : Изд-во политической литературы, 1946. 315 с.

4. Аристотель: Соч-я: В 4-х т. Москва : Мысль, 1975–1983.
5. Платон і Аристотель – порівняння. URL: <http://moyaosvita.com.ua/filosofija/platon-i-aristotel-porivnyannya>.
6. Драч Г.В. Аристотель и проблемы древнегреческой философии. *Вопросы философии*, 1985, № 7. С. 151–155.

References

1. Lomonosov M.V. Izbrannye proizvedeniya. V 2-h tomah. T.1. Estestvennye nauki i filosofiya. [Natural sciences and philosophy]. M.: Nauka, 1986. 365 s. (In Russian).
2. Bonnar A. Grecheskaya civilizaciya. [Greek civilization]. T. 2 / Per. s franc. O.V. Volkova. M.: Iskusstvo, 1992. 269 s. (In Russian).
3. Gercen A.I. Pis'ma ob izuchenii prirody. [Nature Study Letters]. M.: Izd-vo politicheskoy literatury, 1946. 315 s. (In Russian).
4. Aristotel': Soch-ya: [Essays] V 4-h t. M.: Mysl', 1975-1983. (In Russian).
5. Platon i Aristotel' – porivnyannya. [Plato and Aristotle comparison]. URL: <http://moyaosvita.com.ua/filosofija/platon-i-aristotel-porivnyannya>. (accessed 1.02.2021).
6. Drach G.V. Aristotel' i problemy drevnegrecheskoj filosofii [Aristotle and the problems of ancient Greek philosophy] // *Voprosy filosofii*, 1985, № 7, s. 151–155. (In Russian).

Shevchuk Svitlana Fedorivna

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Social Sciences
Polissia National University
7, Staryi blvd, Zhytomyr, Ukraine

PHILOSOPHY OF ARISTOTLE: BETWEEN SCHOLASTICISM AND A SCIENCE

The article conveys an opinion of a wrongful charge of Aristotles' doctrine in antiscientific character, which was spread in XVI–XVII centuries in connection with expansion of scientific revolution. The accent is made on impossibility of Aristotles' philosophy identification with the medieval scholasticism, which pursued the absolutely opposite purposes, concerning the scientific outlook.

Usage of the certain aspects of creativity of the philosopher for the substantiation of religious doctrines, erection of his name in a rank of an idol and his doubtless authority cannot yet be the basis for an estimation of his many-sided creative inheritance as scholastic by contents and reactionary in the situation of the development of a new scientific views on the world.

The task set was to deny an opinion to look at Aristotles' heritage as such, that is directed opposite to the development of science. There is demonstrated, on an example of analysis of a part of the philosophers' heritage, devoted to the fauna studying, not only his interest and ability to investigate wildlife, but also formation and use by him of a new for that time, actually a scientific method of theorizing.

Application of this method has allowed to Aristotle, together with the disciples, to collect and describe big enough as for that time, quantity of fact material, to create the first encyclopaedic products in biology and zoology. Fulfillment of the analysis, comparisons and generalizations has allowed the scientist-philosopher to make some discoveries and to put forward the certain hypotheses, which became a starting point for the future experimental science. Considering scales of the collected for the first time, described and analyzed by the philosopher biological and zoological material, it is expedient to consider him as the founder of corresponding sciences. And this in the best way denies an opinion on his hostile attitude to science as such.

Hence, the stated above, characterizes Aristotle as the philosopher, who not just sympathizes with science, but also himself practices scientific research. Only superficial, unilateral look at the heritage of this philosopher can identify his doctrine with the contents of medieval scholasticism. To accuse the philosopher that the part of his doctrine (especially formal logic and some idealistic ideas) was used for substantiation of religious dogmatic, obviously, would be absurd. Therefore appeals in the period of establishment of a new science “against Aristotle” are just emotional and such that are based on the superficial analysis of the doctrine of the thinker.

Key words: *scholasticism, the dogmatic person, biology, zoology, science, epistemic method of theorizing.*